

Boekbesprekingen

Petran Kockelkoren, *Techniek: kunst, kermis en theater*, NAI uitgevers, Rotterdam 2003, ISBN 90-5662-235-8, 111 blz., € 20,-.

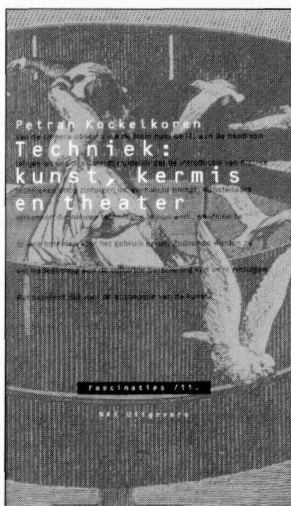
De Wereldtentoonstelling van 1900 in Parijs bood enkele bijzondere attracties. Zo was er een constructie waarin de bezoekers de treinreis van Moskou naar Peking konden beleven. Het publiek nam plaats in 'wagons' en zag in drie kwartier het betreffende landschap – dat door middel van drie voortbewegende panoramarollen werd nagebootst – in 'snelteinvaart' aan zich voorbij trekken. Verder was er ook het zogenaamde 'ma-reorama': een nagebouwd scheepsdek bewogen door een mechanisme van stoommachines, dat in combinatie met panoramarollen de illusie moest bieden van een schip op volle zee.

Het zijn twee voorbeelden van 'recentrerer' van de menselijke blik op de wereld: pogingen om ons lichaam aan te passen aan nieuwe technologieën, die steeds weer nieuwe eisen stellen aan de zintuigen. De Twentse hoogleraar Kunst en Technologie Petran Kockelkoren behandelt in de publicatie *Techniek: kunst, kermis en theater* het probleem van het menselijk subject dat altijd (even) uit het lood geslagen wordt door haar eigen technologische innovaties. De negentiende eeuwse 'treinziekte' (klachten: 'geestelijke onrust' en 'algehele desoriëntatie gepaard gaande met fysieke onlust') is hiervan een bekend voorbeeld en de genoemde attractie op de wereldtentoonstelling kan gezien worden als zo'n poging tot domes-

ticatie van de stoommachine. Aldus spelen kermis en theater bij de toe-eigening van de techniek een grote rol. Het vierde wiel aan de wagen van deze problematiek is de kunst. Kockelkoren stelt zichzelf de vraag welke rol de kunst speelt in dit proces: is de kunst het autonome terrein van de creatieve en kritische omgang met het potentieel van nieuwe technologieën, of heeft zij slechts een passieve rol in de disciplinerende van lichaam en geest?

Techniek: kunst, kermis en theater is een dunbedrukt boekwerkje van 111 pagina's, tegelijk oratie en uitgave in de serie 'fascinaties' van het Nederlands Architectuurinstituut, en dit moet al voldoende zijn om aan te geven dat deze grote vragen in de eerste plaats vooral worden opgeworpen, en niet uitputtend worden beantwoord. Kockelkoren wil dit verhaal nog eens van begin af aan vertellen vanuit zijn persoonlijke fascinatie, op een voor een breder publiek toegankelijke wijze. De keuze van voorbeelden en relevante auteurs is

hierdoor noodzakelijkerwijze beperkt, wat gecompenseerd wordt door een overvloed aan (het nodige) beeldmateriaal. Het relaas begint met een aardige anekdote over een bijna fataal afgelopen helikoptervlucht die hij als kind meemaakte. De helikopter was een attractie bij lokale feestelijkheden, en als relatief nieuw fenomeen een sensatie van jewelste. De problematische ervaring die hij toen doormaakte staat symbool voor onze verhouding tot de techniek: enerzijds biedt zij ongekende mogelijkheden (de 'he-

likopterblik'), anderzijds worden deze pas gerealiseerd nadat onze vertrouwde kijk op de dingen ruw door elkaar wordt geschud en wij ons vertrouwd hebben gemaakt met het nieuwe. In andere woorden: op decentrerende volgt recentrerende. Zo komt Kockelkoren uit bij zijn uitgangspunt: Helmuth Plessners begrip van de menselijke excentriciteit. De mens valt nooit helemaal samen met de natuurlijke wereld, maar neemt haar altijd waar door zintuigen en, in het verlengde daarvan, technologie. Het 'probleem' van de technische mediatie is dus zo oud als de mens zelf.

De vraag, vervolgens, naar de rol en de autonomie van de kunst is een verraderlijke. Kockelkoren wijst er op dat de notie van het autonome, scheppende individu zelf een product is van technische mediatie. Techniek is geen neutrale factor, maar heeft een 'werkelijkheidsontsluitend en cultuurvormend vermogen', door Roy Ascott 'technoësis' genoemd. In het geval van het autonome subject: in de Renaissance ging de komst van nieuwe wetenschapsoptvattingen als het empirisme en de meetkunde gepaard met een nieuw bewustzijn van een rationeel, autonoom menselijk individu. In de kunsten werd dit subject uitgebeeld in het nieuwe lineaire perspectief dat vaak met behulp van een ruit&vzizer of camera obscura werd geconstrueerd. Tevens werd men in bijvoorbeeld anatomische theaters vertrouwd gemaakt met de rationalistische blik op de wereld, inclusief het eigen lichaam (zoals geschilderd door Rembrandt). Alhoewel er door critici van Erwin Panofski, die deze visie op de geschiedenis van het menselijk subject naar voren bracht, op is gewezen dat de rigide blik van het renaissance-individu niet het enige 'scopic regime' was/is, blijft overeind dat de kunsten zich maar moeilijk lijken te kunnen onttrekken aan hun passieve rol in het proces van disciplinerende.

Uiterekend wanneer Kockelkoren dan toch die momenten probeert aan te wijzen waarop kunst een relatief autonome, eigen bijdrage kan leveren in de ontvangst en toepassing van nieuwe technologie blijft hij het meest in gebreke. Hij bespreekt media- en *performance* kunstenaars als Orlan en Stelarc, die door middel van respectievelijk plastische chirurgie en het koppelen van het lichaam aan interactieve sensoren en mechanismen vragen opwerpen over de plaats van het menselijk lichaam in een wereld die in toenemende mate gestuurd lijkt te worden door onpersoonlijke media- en technologie-netwerken. Uiteindelijk kunnen zij de goedkeuring van de auteur nauwelijks wegdragen, wat hem er toe noopt om als een duveltje uit een doosje Kants begrip van het sublieme uit de kast te halen. Waarmee we opeens weer in een heel andere discussie verzeild raken. Door hiermee aan te geven (het blijft bij een verwijzing) dat kunstwerken ondanks alles boven zichzelf en hun context kunnen uitstijgen en een zekere eeuwigheidswaarde kunnen verwerven, suggereert Kockelkoren op de laatste pagina's uiteindelijk meer dan hij kan waarmaken. En dat is jammer voor een boekwerkje dat voor het overige juist uitblinkt in helderheid en bescheidenheid.

Deze eigenschappen doen je hem vergeven dat we niets lezen over auteurs die minstens zoveel hebben bijgedragen aan het betreffende debat, bijvoorbeeld Walter Benjamin, Marshall McLuhan of David Hockney. De grootste lacune is misschien nog wel het voorbijgaan aan de (historische) avant-garde, die curieuze poging tot verzoening van kunst en techniek. Maar goed, *Techniek: kunst, kermis en theater* is een introducerend werk over een vraagstuk dat ons tot het einde der tijden moet en zal bezighouden; een geslaagde poging om een fascinatie onder de aandacht te brengen van een breder publiek.

Stef van den Hof

Boekbesprekingen

L. Nys, H. De Smaele, J. Tollebeek en K. Wils red., *De Zieke Natie. Over de medicalisering van de samenleving 1860-1914*, Historische Uitgeverij, Groningen 2002, ISBN 90 6554 4933, Paperback, 416 blz., € 34,75.

In de serie 'Denken over Cultuur' van de Historische Uitgeverij Groningen vormt *De Zieke Natie* het zesde deel. Het boek belicht de medicalisering van de samenleving in de periode 1860-1914 en besteedt hierbij vooral aandacht aan Nederland en België. Het boek zal niet alleen het verloop van de medicalisering beschrijven maar gaat vooral op zoek naar de impact en de draagwijdte van de medicalisering van het maatschappelijk vertoog.

Het boek is opgedeeld in vier delen, omlijst door proloog en epiloog. De proloog geeft een korte samenvatting van het geheel dat in de vier delen te lezen valt, al kan het bij de lezer even duren voordat deze link is gelegd. De volgorde van de verschillende delen is echter volkomen logisch en qua lengte sluiten ze goed op elkaar aan.

In het eerste deel 'Nieuwe Instrumenten' wordt ingegaan op de groeiende importantie van de geneeskunde en met name de groei van de geneeskunde in de denkwijze van personen. Het is een aansluitend geheel ook al kan het eerste, warrige hoofdstuk van Robert Nye het verlangen opwekken het boek terug in de kast te zetten. Ondanks dit teleurstellende begin weten de andere auteurs de aandacht van de lezer te grijpen. De filosofische grondslag voor het medisch denken over de maatschappij wordt duidelijk uiteengezet evenals de historische achtergrond. Als laatste pleit Claude Blanckaert overtuigend

voor de erkenning van het organicisme van de negentiende eeuw, waarbij haar sociologen zichzelf zagen als een soort geneesheer van het sociale lichaam.

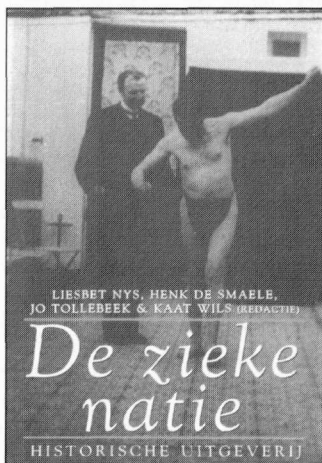
De medische metaforiek, die we al kunnen terugvinden in de oudheid, staat in het tweede gedeelte, 'Het gemak van Metaforen' centraal. De invloed van de medicalisering binnen verschillende wetenschappen zoals de sociologie, de economie en de geschiedenis worden nader belicht. Deze invloed wordt getoetst aan het gebruik van medische metaforiek binnen de verschillende wetenschappen. In dit gedeelte komt ook de nadruk

op België en Nederland sterker naar voren, vooral bij Tollebeek. Het hoofdstuk van De Haan is het meest pittig, maar door zijn zeer goede inleiding en conclusie schept hij toch duidelijkheid voor de lezer. Het deel wordt mooi afgesloten door Kemperink, die de medische metaforiek in het verhalend proza schetst.

De volgende vijf hoofdstukken van het boek staan in het teken van 'Het preventieve optreden'. De verschillende auteurs tonen de plaats

van de medicalisering in de samenleving. Het is een meer verhalend deel, wat de leesbaarheid ten goede komt. Verschillende aspecten en groeperingen uit de periode 1860-1914 komen op interessante wijze naar voren, zoals de hygiënist en de arbeidswetgeving in het parlement. Het enige minpuntje hier is het hoofdstuk van Depaep. Het onderwerp van zijn stuk is boeiend, maar de structuur en verhaallijn ontbreken.

In het laatste deel van het boek, 'Fatale Diagnoses', is er ruimte voor de problemen binnen de psychiatrie, de criminele antropologie en het strafrecht. Eerst komt echter de

situatie van de vrouw aan bod. Mak schrijft een leerzaam stuk waarin ze aantoonst dat er bij de medicalisering van de samenleving een verschil bestond tussen het mannelijk en het vrouwelijk geslacht. De overige auteurs weten goed de toenmaals ontstane problematiek te schetsen binnen de zojuist genoemde wetenschappen. Er komen interessante vragen aan bod die de lezer aan het denken zetten.

Het geheel wordt afgesloten met de epiloog van De Rooy. Hij vat het voorgaande niet samen, maar komt met een eigen conclusie voor de lezer. Ondanks de leesbaarheid van de epiloog staat hij wel erg ver van de rest van het boek. Als lezer bevangt het gevoel je dat de auteur al het voorgaande wil relativeren.

Al met al is het boek zeer aan te raden. De redactie heeft een mooie indeling gemaakt. Hierbij wil ik vooral wijzen op de afsluitende hoofdstukken van de laatste drie delen. De medicalisering en medische metaforiek worden gezien vanuit de literatuur, een auteur en de ontmoeting met de niet-westerse bevolking. Ze fungeren in mijn ogen als een adempauze voor de lezer

voordat er weer aan een nieuw deel wordt begonnen.

Een ander aspect wat het boek zo aangenaam maakt is het veelvuldig gebruik van citaten. Bijna alle auteurs maken hier gebruik van en weten zo de geschiedenis grijpbaar te maken voor de lezer. Daarnaast dragen de citaten naar mijn mening bij aan de leesbaarheid van de teksten en bovendien weten de auteurs zo soms een ludieke tint aan het verhaal te geven. Behalve citaten zijn er ook de nodige situatieschetsen in het boek te vinden, met als hoogtepunt het hoofdstuk van Goldstein, over het negentiende eeuwse meisje Nanette Leroux. Ook dit was vaak een welkome afwisseling en verduidelijking van het wetenschappelijk vertoog.

Als laatste wil ik nog opmerken dat het gehele boek zeer goed geannoteerd is, maar helaas staan alle gebruikte werken niet nog eens verzameld in een literatuurlijst. Het boek is gevuld met de nodige foto's van een Leuvense hoogleraar die leefde in de in het boek behandelde periode, wederom een mooie aansluiting en verheldering voor de lezer.

Lidwine Scheffers

Etienne François en Hagen Schulze ed., *Deutsche Erinnerungsorte*, Verlag C.H. Beck, München 2002, ISBN 3406495281 (gebonden, in cassette), 2246 blz., € 99,00 (Duitse prijs)

In het volgende nummer van *Groniek* staat de toekomst van de geschiedschrijving centraal. Niet iedereen is even gerust over die toekomst; uiteraard zullen historici geschiedenis blijven schrijven, maar of zij er in slagen de publieke aandacht vast te houden en dus hun culturele en intellectuele taak te vervullen, is de vraag. Zal het doembeeld van een volledig versnipperde wetenschap in een ivoren toren en zonder enig contact met de contemporaine werkelijkheid, realiteit worden? Gezien de populariteit van het *herdenken*, zal het zo'n vaart niet lopen. Als er namelijk één constante is in de moderne tijd, dan is het herdenken. Ieder slachtoffer van geweld wordt herdacht met een stille tocht, de muziekstijlen van de afgelopen decennia worden met tientallen programma's herdacht, grote Nederlanders worden (her)ontdekt, gebiografeerd en herdacht en in het buitenland is het al niet veel anders. Hoogtepunt was onlangs een verkiezing op de BBC van de belangrijkste historische Brit. In dat opzicht hoeven historici zich weinig zorgen te maken, de aandacht voor hun werk lijkt eerder te stijgen dan te dalen. En in een zeker opzicht is een cirkel ook voltooid: de enorme opmars van het herdenken, lijkt de definitieve triomf te zijn van het Duitse idealisme en het daarmee nauw verbonden historisme over het Verlichtingsdenken. Het geloof in de vooruitgang heeft plaats gemaakt voor het herdenken van het verleden.

Een mijlpaal is daarom ook de wetenschappelijke weerslag van het herdenken in Duitsland, met het verschijnen van de *Deutsche Erinnerungsorte*. Naar het Franse voorbeeld, heeft Duitsland nu ook een boekstaving van de *lieux de mémoire* in de vorm van drie kloeke gebonden delen, ruim honderd artikelen van hetzelfde aantal

wetenschappers. De drie delen zijn nu enige tijd geleden verschenen en breeduit gereценсеerd. Daarbij heeft één aspect echter niet de aandacht gekregen die zij verdient, namelijk het esthetische aspect van een herinnering.

Het behoeft geen betoog dat herinneren een belangrijk esthetisch aspect kent. Herinneren is voor een belangrijk deel ook het opnieuw-ervaren. Daarom is zij nauw verbonden met de esthetica en poëtica. De esthetische ervaring van een monument is bepalend voor haar vermogen om een cultus van herdenking te creëren. Het Vietnam-memorial van Maya Ying Lin in Washington is effectiever dan alle filmbeelden van stervende soldaten juist omdat ze esthetischer is. Hetzelfde geldt voor het tekstuele herdenken. Niemand zal het met mij oneens zijn dat het literaire verslag van bijvoorbeeld Primo Levi's kampervaringen ons beter in staat stelt om Auschwitz te herdenken dan de meeste historische studies.

Voor het herdenken is een esthetisch of literair element nodig en iedere poging van de historische wetenschap om een bijdrage te leveren aan het herdenken, staat of valt dan ook met haar vermogen om zich aan die eisen aan te passen. En hoewel zij probeert een dergelijke bijdrage te leveren, is het moeilijk te stellen dat de *Deutsche Erinnerungsorte* aan die vereisten voldoen. Toch is dat ook voor de historicus die in dit project geïnteresseerd is van belang. De bundel moet het niet hebben van het nieuwe inzicht dat er aan ten grondslag ligt, dat was al bekend. Ook moet ze het niet hebben van het vernieuwende van de studies die er in zijn opgenomen. Daarmee wil ik niet zeggen dat die niet vernieuwend zijn, maar zij lenen zich niet voor een debat. Natuurlijk is het mogelijk om met bijvoorbeeld Michael Werner over Heinrich Heine van mening te verschillen, maar anders dan bij een 'gewoon' artikel over Heine is het niet mogelijk om het op grond van haar inhoud te verwerpen. Dat de auteur vergeet te melden dat er ook pogingen zijn gedaan om de universiteit van

Düsseldorf naar deze dichter te vernoemen, zou in een hypothetisch geval de geloofwaardigheid van het artikel ondermijnen, maar heeft geen enkele invloed op de pointe van het artikel dat Heine een centraal punt in de Duitse herinnering is. Een belangrijker kritiekpunt is misschien dat de redacteuren Etienne François en Hagen Schulze, een *lieu* zijn vergeten. Zo zou ik misschien kunnen opmerken dat het Duitse democratische verleden er wat bekaaid vanaf komt, maar het is onmogelijk om met dergelijke kritiek het monument te doen wankelen. Deze zaken zijn voor iedereen, student, docent of gewoon geïnteresseerde, veel minder van belang, dan de stijl. Het is immers, zoals we gezien hebben, juist de stijl die bepaalt of de *Deutsche Erinnerungsorte* bestaat uit 'goede' monumenten. En waar dit project in veel andere opzichten gezien kan worden als een voorbode van de toekomst, is zij juist op het punt van de stijl tamelijk traditioneel. Het proza is zoals je dat van een Duitse geleerde verwacht. Het grote aantal Fransen dat meewerkte, heeft in Duitse vertaling niet geleid tot veel beter leesbare stukken. Bij het artikel over Mme de Staëls *De l'Allemagne* leidt dat tot een merkwaardig contrast met het besproken boek. Mme de Staël houdt daarin de gecultiveerde Fransen een spiegel van Duitse natuurlijkheid voor. Aan de eis die een lezer dan geneigd is te stellen aan de auteur dat hij iets van de natuurlijkheid die Mme de Staël zo prees in zijn stijl zou bewaren, is misschien onmogelijk te voldoen,

maar toch is dat wat een goed monument vraagt. Precailer is de situatie bij het artikel van Peter Reichel over Auschwitz. Het artikel is goed geschreven en doet recht aan haar onderwerp. De fabrieksmatige moord waar Auschwitz synoniem voor is geworden, wordt helder beschreven, compleet met de manier waarop deze gruwelijke werkelijkheid openbaar wordt. Het enige dat ontbreekt is echter datgene wat dit artikel van een goed artikel een goed monument had gemaakt: iets van een persoonlijke herinnering of een literair verslag dat wordt aangehaald. Uit het ontbreken daarvan moeten we niet de conclusie trekken dat Auschwitz van een trauma een abstract, intellectueel gegeven zou zijn geworden en daar nog verdere ethische conclusies en morele oordelen aan verbinden. Dat zou onzinnig zijn. Het laat alleen wel zien waar de *Deutsche Erinnerungsorte* er niet in slagen om van een interessant historisch project een monument te worden. En aangezien dat laatste, voor mij in ieder geval, de belangrijkste reden tot aanschaf is, zou ik geïnteresseerden eerder adviseren om een deel uit de bibliotheek te lenen en verder gewoon het al dan niet historische werk van de Duitse 'Dichter und Denker' te lezen. Zij staan natuurlijk ook centraal in de *Deutsche Erinnerungsorte*, maar konden zelf beter schrijven. Iedereen die een bijdrage wil leveren aan de herdenkingscultuur wordt geadviseerd het esthetische en/of literaire karakter dat een monument qualitate qua heeft voldoende aandacht te schenken.

Hein Braaksma

Con Coughlin, *Saddam. Biografie van een dictator*, Het Spectrum, Utrecht 2002, ISBN 90 712 0623 8 (paperback), 360 blz., € 22,50.

Over het lot van Saddam Hussein is op moment van schrijven nog niets zeker. De ineenstorting van zijn regime heeft zich in ieder geval duizelingwekkend snel voltrokken. Op 2 februari 2003 zei Saddam nog licht ironisch in een interview: 'Die wapens zijn geen aspirientjes die je in je zak kunt verstoppen', eind april was de Iraakse dictator letterlijk en figuurlijk van zijn sokkel gevallen. De discussie rond Saddam (letterlijk 'hij die confronteert') had zich in het voorgaande jaar echter minder rond de persoon dan rond zijn vermeende bezit van massavernietigingswapens geconcentreerd. Voor de meest recente Saddam-biograaf Con Coughlin is dit onomstreden en dit is direct het meest overtuigende deel van zijn boek. Gedetailleerd weidt hij uit over de wijze waarop Saddam zijn wapenarsenaal heeft opgebouwd (met behulp van de Amerikanen, Fransen en Duitsers) en tot op heden zorgvuldig uit zicht wist te houden. Coughlin lijkt te fungeren als propagandamachine van Bush en Blair. Betrokkenheid bij de aanslagen van 11 september wordt gesuggereerd, maar blijft onbewezen. Ook het vermoeden dat Saddam eind jaren vijftig CIA-spion is geweest ten tijde van het regime van president Qassem is niet overtuigend.

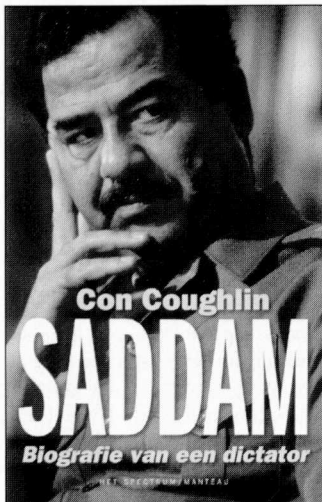
Coughlin geeft een aardig overzicht van de machtsstrijd die de moderne geschiedenis van Irak kenmerkt en laat zien hoe Saddam naadloos past in die 'orgie van geweld'. Dit

begint met de bloedige staatsgrepen van de nationalistische *Baath*-partij in de jaren vijftig die uiteindelijk uitmondten de coup van 1969 waarmee Baath aan de macht komt. Saddam heeft zich dan met behulp van zijn oom een belangrijke positie binnen de veiligheidsdienst van de nieuwe regering weten te bemachtigen. Al snel ontwikkelt Saddam zich tot de vertrouweling van president Bakr. De rest van de machthebbers ziet in de enigszins verlegen Saddam geen groot gevaar. Desondanks weet hij zich een

steeds sterkere machtsbasis te verwerven door zijn controle over de veiligheidsdienst en door de concurrentie weg te promoveren, uit te zetten of te laten liquideren. In 1978 is de tijd rijp om Bakr tot aftreden te dwingen. De 'dolkstoot' waarmee deze moderne Brutus zijn politieke vader Bakr van de troon stoot (hij verzoekt hem vriendelijk doch dwingend om af te treden, overigens de eerste bloedeloze staatsgreep) zegt veel over zijn grenzeloze ambitie. Vanaf dat moment bouwt Saddam aan

een ongekend familie-imperium, waarin zijn zoons Uday en Qusay een belangrijke rol gaan spelen.

Coughlin ontkomt niet aan het nodige gepsychologiseer over Saddams armoedige afkomst, vaderloze opvoeding, criminele omgeving, de littekens van pesterijen uit zijn jeugd of de grote vormende invloed van zijn nazistische oom. In Coughlins finalistische wereld zijn dit uiteindelijk de ingrediënten voor een meedogenloze tiran. De parallellen met de twee grootste dictators uit de moderne geschiedenis, Hitler en Stalin, worden dan ook gretig getrokken. Volgens Coughlin doet Saddam niet voor hen onder. Hoewel Hit-

ler het door de nazi's ontwikkelde zenuwgas *Turban* nooit wilde gebruiken, zette Saddam het zonder scrupules in de Eerste Golfoorlog tegen Iran in. Geïnspireerd door Stalin (over wie hij stapels biografieën schijnt te hebben gelezen) heeft Saddam ook de *stalinisering* van Irak ter hand genomen, vormgegeven door een wijdvertakte geheime dienst, propaganda, persoonsverheerlijking, moord en marteling. Haast lyrisch verhaalt Coughlin over diverse bizarre folteringen die hebben plaatsgevonden in de martelkamers van het, gruwelijk toepasselijk genaamd, 'Paleis van het Einde'.

De teneur die door het boek waart is er één van terreur. Honderdduizenden Koerden, twee schoonzons, ministers en gehele legerleidingen zijn in de gehaktmolen van zijn bewind terechtgekomen. De redenen hiervoor zijn vaak selectief of ongegrond en ingegeven door paranoia. Niet geheel onlogisch overigens als je bedenkt dat Saddam zelf ook al meer dan tien (beraamde) moordaanslagen heeft overleefd. Dieptepunt van Saddams wreedheid was de aanval met chemische wapens op de Koerdische stad Halabja, waarbij alleen op de dag zelf al 5000 mensen stierven. Wellicht nog schokkender is de meedogenloze wijze waarop hij

de kansloze Golfoorlogen over de rug van zijn eigen volk uitspeelde.

Voordat ik Coughlin definitief kapittel, werp ik ter zijner verdediging op dat een biografie over Saddam schrijven een moeilijke zo niet onmogelijke onderneming is. Er is behalve propagandistisch materiaal weinig over hem bekend. Coughlin moet het doen met veelal anonieme bronnen, wat niet bijdraagt aan de geloofwaardigheid, maar wat evenmin wil zeggen dat het onwaar is. Coughlin heeft de schijn echter tegen. Zoals Coughlin de 'hagiografen' van Saddam voortdurend op de hak neemt door de (uiteraard valse) mythes rond Saddam te ontwrichten, zo stelt hij daar zelf een soort monografie van Saddams slechtheid tegenover. Zijn boek is dan ook helaas niet de genuanceerde biografie geworden waarop men zou hopen. Coughlin doet geen enkele moeite om zijn aversie tegen zijn onderwerp te verbergen. Dit perspectief doet sterk afbreuk aan zijn boek, elke these wordt hiermee een wraking van Saddam. Wie een smakelijk verhaal wil lezen, moet niet aarzelen; het boek leest als een detective, maar wie een objectieve analyse verwacht komt bedrogen uit. Gelukkig is het laatste woord over Saddam ongetwijfeld nog niet geschreven.

Jurjen Simmelink

Karen Vintges, *De terugkeer van het engagement*, Boom, Amsterdam 2003, ISBN90-5352-830-X (paperback), 121 blz., € 13,50.

In het recente *Groniek*-nummer *De verbeelding van het Postmodernisme* stelde Frank Ankersmit dat grote vernieuwende ideeën, die zorgen voor een vernieuwing in de geesteswetenschappen, uit lijken te blijven. Na de vernieuwende auteurs die geassocieerd kunnen worden met het postmodernisme of breder gesproken met de *linguistic turn*, lijkt geen nieuwe generatie te zijn opgestaan. Dat zou ook samen kunnen hangen met het feit

dat juist deze beweging in de jaren tachtig enkele klappen heeft gekregen, met name door de Sokal-affaire en het schandaal rond Paul de Man. In de Sokal-affaire bleek een door postmodernisten positief ontvangen artikel van een natuurkundige geheel verzonnen en onzinnig. Paul de Man was na Derrida de beroemdste deconstructivist in de Verenigde Staten, maar bleek in de oorlog in België dubieuze artikelen gepubliceerd te hebben. Tegelijk met of als gevolg van deze affaires lijken de

geesteswetenschappen zich weer gedeeltelijk af te wenden van de linguïstiek en filosofie om zich, onder andere dankzij Saïd, weer te richten op hun eigen onderzoeksterreinen. In de literatuur heeft dat met name geleid tot wat je de *ethical turn* zou kunnen noemen, de wending (terug) naar de ethische beschouwing van literatuur. Van de namen die hiermee verbonden zijn, is die van Martha Nussbaum natuurlijk het bekendste. Zij heeft ervoor gezorgd dat de ethische (uit-)werking van literatuur weer volop in de belangstelling stond. Maar ook deze nieuwe stroming

lijkt op haar retour; Nussbaum zelf is nu volledig de ethiek in gedoken. Het is nog te vroeg om te zeggen wat voor deze stroming in de plaats komt – het lijkt erop dat er van stromingen geen sprake is, eerder van een stilte voor de storm.

De afwezigheid van stromingen laat ons zien wat het belang daarvan was: het geven van richting aan het debat en aan auteurs. Bij afwezigheid daarvan, keren veel geesteswetenschappers terug naar de grote namen van weleer. Karen Vintges kiest in dat opzicht voor een interessantere oplossing, zij pleit in een essay met die titel voor *De terugkeer van*

het engagement (let op de lidwoorden). De behoefte aan die terugkeer is onmiskenbaar aanwezig en in dat opzicht zal dit essay ook voldoen aan een vraag. Daarbij moet echter wel worden gezien in hoeverre de terugkeer die door Vintges wordt bepleit, en haar argumenten daarvoor, overtuigen.

Vintges neemt als uitgangspunt ook een grote naam: Michel Foucault en wel zijn late werk, bestaande uit het tweede en derde deel van de *Histoire de la sexualité* en verspreide essays. In deze twee delen

van de *Histoire* ziet Vintges een terugkeer van Foucault zelf naar het engagement en daarin heeft zij groot gelijk. Foucault bepleit namelijk een klassieke ethiek. De klassieke ethiek is, anders dan tegenwoordig, geen morele richtlijn, maar een hulp bij de inrichting van het eigen leven. Vintges ziet Foucault's onderzoek hiernaar als een poging om de hedendaagse mens een richtlijn om naar te leven te geven. 'Hij wilde de aandacht vestigen op (...) [het] prominente aspect van zelfstilering om zo een type ethiek naar voren te brengen dat een alternatief

biedt voor het disciplinerende vertoog van de moderniteit enerzijds (...) en voor de normatieve leegte van het postmodernisme anderzijds.' En dat is ook wat Vintges zelf wil, alleen ruilt zij de klassieke ethiek in voor niet-westerse vormen van zelfstilering. De manier waarop dergelijke vormen gebruikt worden en werden door vrouwen om vrijheid te bereiken, moet een voorbeeld zijn voor westerse intellectuelen, die ook vanuit hun persoonlijke beleving zich meer op grote vragen moeten richten. Hun (hernieuwde) persoonlijke betrokkenheid zou de terugkeer van het engagement betekenen.

Er valt hierbij een aantal kanttekeningen te maken. Ten eerste is het, voor zo ver dat al mogelijk was, nu niet meer mogelijk te spreken van 'de' terugkeer van 'het' engagement. Er is zeker niet één vorm van engagement mogelijk. In de tweede plaats lijkt het mij niet noodzakelijk om te pleiten voor een terugkeer van de persoonlijke betrokkenheid. Een beperkte terugtocht daarvan zou in ieder geval het Nederlandse publieke debat goed doen. In de derde plaats hecht Vintges wel erg veel belang aan het individu en nog meer de groep waartoe het individu behoort. Haar betoog over niet-westerse vormen van zelfstilering is voornamelijk gericht op het

gebruik daarvan door vrouwen. En het betoog over Foucault richt zich, naar mijn smaak, te veel op zijn homoseksualiteit. Natuurlijk is die van belang voor Foucaults oeuvre, maar het belang van zijn werk reikt verder. Ten vierde verhoudt Vintges zich praktisch niet tot wat hierboven de *ethical turn* genoemd is: de terugkeer naar de ethische literatuurbenadering, waarbij ethiek ook in de klassieke zin wordt opgevat. Doordat Vintges hier geen aandacht aan schenkt is het voor de lezer onduidelijk wat nu de meerwaarde van haar betoog is. Die is er echter wel. Waar bij de *ethical turn* in de literatuurwetenschap de ethische benadering veelal steunt op onhoudbare, universele, metafysische concepten is Vintges daar veel minder van afhankelijk. Dat komt misschien de toepasbaarheid voor de literatuurwetenschap niet ten goede, maar zou wel een beter uitgangspunt bieden voor een historisch betoog. De laatste kanttekening die voor historici gemaakt moet worden, is het ontbreken, anders dan bij Foucault, van een dergelijk historisch betoog. Zo zou *De terugkeer van het engagement* ook gelezen kunnen worden als een uitdaging voor historici om, juist nu, geschiedenis te schrijven waarin zelfstilering als ethisch principe centraal staat.

Hein Braaksma